

Fäktat hål, ett minne från sjuårskriget.

Nordiska sjuårskriget och Ödeshög

"Gammalt hat och unga konungar" fann historikern Anders Fryxell vara orsaken till nordiska sjuårskriget, 1563—70, mellan Sverige och Danmark—Lybeck—Polen. Konungarna var vår Erik XIV och Fredrik I. Vid freden i Stettin var bägge länderna så utmattade, att inga landavträdelser ägde rum. Sverige betalade dock en penningssumma, och danske konungen avsåg sig alla anspråk på Sverige från unionstiden.

Ett dramatiskt avsnitt i sjuårskrigets historia berör Ödeshög. Den danske fältöversten Daniel Rantzau tågade med sin här från Halmstad, som låg i Danmark, genom Småland, över Holaveden på Västra Holvågen och till Skänninge, som ockuperades 17 december 1567. På grund av Erik XIV sinnessjukdom var försvaret dåligt organiserat, men det blev en del mindre sammanstötningar. Rantzau satte sig fast i Skänninge några månader. Hans provianteringskolonner genomströvade slätterna. Vid Kungs Norrby inte långt från nuvarande Motala besegrades en svensk trupp. Mot slutet av januari 1568 bröt danskarna upp — med svenskarna under Erik XIV befäl i hämlarna — och tågade Östra Holvågen, alltså i riktning mot Boxholm, söderut. Västra Holvågen var spärrad. Sommen frös till och blev kanske räddningen för de förföljda. Under god ordning forcerades Småland och snart var man i det danska Skåne.

Dagboken berättar

Det finns en hel del litteratur om nordiska sjuårskriget med utgångspunkt från Daniel Rantzaus detaljerade dagbok. "Källstudier till Erik XIV och Nordiska sjuårskrigets historia" av Hasse Petrini, Glerups 1942, torde vara den utförligaste skildringen på vårt språk. Bland de danska kan nämnas den historiska romanen av H. F. Ewald, "Daniel Rantzow", Gyldendalske Boghandel 1913.

Ett minne från striderna har major Carl Mothander dragit fram i en artikel i Dagens Nyheter 18 oktober 1959. Tysken Michel Herberer von Bretten har berättat hur han på väg till hertig Karls bröllop i Nyköping 1592, djupt inne i Holaveden träffade på ett stort, öppet fält, täckt med människors vitnade ben. Troligen var det vid Narbäck denna iakttagelse gjordes.

Med Rantzau genom Holaveden

I början av 1968 utgav Gunnar Rörby och Bertil Ander, Skänninge, skriften "Skänninge — en ockuperad stad". Under 1967 utgav ingenjör Harry Bergenblad, känd forskare från Huskvarna, "Ur Daniel Rantzaus Dagbok". Låt oss här följa ingenjör Bergenblads framställning, byggd på Rantzaus dagbok och andra handskrifter, som torde ha sitt ursprung i dagboken. Den danska hären hade den 7 november 1567 hunnit till Gränna och slog läger där:

Vid porten till Holaveden

Från lägret i Gränna sände Rantzau fältöverstelöjtnanten Christoffer von Dohna med 400 man till häst för att undersöka Holaveden. När han kom fram till skogstraktens början, d.v.s. till Uppgränna, "fann han framför sig två vägar, en som gick över höglandet och den andra nere vid berget längs sjön Vättern". Den nedre tog han själv och en annan befälhavare den övre, varpå de stötte samman uppe på skogen. Ingenjör Bergenblad kommenterar:

Den nedre vägen följde till stora delar nuvarande E 4 fram till tre tänkbara ställen för forcering av bergryggen upp till den övre vägen (gamla Stockholmsvägen som kom ur bruk för långväga resor under 1850-talet när en ny väg (nu E 4) fick hela sin sträckning färdig nedom berget fram till Ödeshög). Dessa uppgångsställen är i tur och ordning: Klevenbacken, Narbäcks klev och Sjöberga—Holkaberg. Den övre vägen, gamla Stockholmsvägen, gick uppför Långebråten förbi Sonaby och fram till Holkaberg.

*

De utsända spejarna fann framkomligheten på vägen över Holaveden något bättre än väntat, eftersom den på kunglig order var "så pass bredad och rätad, att man mycket väl kunde tåga fram med artilleri och tross, ryttare och knektar". Rantzau beslöt att följande dag föra hela hären över Holaveden. Troligen var det omkring 1.000 ryttare och 4.000 man i fotfolk som i novemberdiset skulle forcera den naturliga skyddsmuren mot östgötaslätten.

Truppmönstring vid Uppgränna

Dagboken berättar:

Den 9 november var herr fältöversten med hela hären tidigt på benen, förde den rakt ner till Holaveden och ställde själv upp den i slagordning, för att utröna dess styrka. - - - Eftersom fienden hittills övergivit så många starka förskansningar, kraftiga förhuggningar, av naturen befästa platser och alla fördelar - - - och då Holaveden redan låg öppen, kunde han ingalunda med gott samvete föra hären tillbaka från ett skräckslaget folk på grund av de klippor och skogar, som kallas Holaveden, där vårt krigsfolk likaväl som fiendens kunde gå och stå och löpa och rida och värja sig.

*

Rantzau utvecklade enligt dagboken ganska utförligt sina synpunkter inför sina ryttmästare och övriga befälhavare. Dessa i sin tur samman kallade sitt folk och vidarebefordrade fakta. Därefter svarade alia genom ryttmästare Johan von Aldern att vägen visserligen föreföll dem smal, men de hade svurit sin ed till konungen av Danmark och var beredda att följa hans befälhavare. Efter redogörelsen för detta krigsråd vid Uppgränna fortsätter dagboken berättelsen:

Dagsmarsch till Narbäck

Sedan ryttarna avgivit sin förklaring, red överste Frands Brockenhuus till knektarna, där de stodo i slagordning, för att höra deras mening; och då de visade sig villiga, drog hela hären endräktigt in i Holaveden, och marschordningen bestämdes. Den nedre vägen vid vattnet tog artilleriet och alla trossvagnarna jämte 400 skyttar och två fanor ryttare och den övre vägen, som går mitt över Holaveden, hela den övriga hären av ryttare och knektar. När vagnarna och hästarna, som voro illa skodda och obroddade, inte kunde få fotfäste i uppforsbackarna emedan det var fruset, måste man spänna några hästar från andra vagnar och spänna dem för en enda, så att alltså den ena vagnen efter den andra kom upp. På den övre vägen hände inget missöde, och man kom därför fort fram till mitten av Holaveden, där läger slogs, emedan det fanns tämligen god plats där och också foder i några små hus, och dit kom snart också alla vagnarna och trossen.

Ingenjör Bergenblad kommenterar denna del av truppflyttningen:

Att man valde den nedre vägen, som på vissa ställen måste ha varit mycket smal där den låg intill bergväggen med de stora stupen ned mot Vättern, för vagnar och kanoner d.v.s. den värdefulla utrustningen, måste ha berott på att man ville skydda denna transport för anfall från svenskarna som höll till i området. Den övre truppen var ju hästburen och kunde lätt förflytta sig och ge skydd. Mitten av Holaveden torde för Rantzaus del var området mellan Narbäck och Holkaberg, där den sistnämnda gården har varit gästgivaregård sedan århundraden tillbaka.

*

Flera tusen danska och tyska krigare tillbringade alltså natten ute i skogen intill de ovan nämnda gårdarna. Det är lätt att förstå vilka

provianteringssvårigheter som fanns både för krigsfolk och hästar. Men var höll då de svenska trupperna till när fiender i tusental trängde in på de smala vägarna, rakt igenom en skog som ansågs lätt att försvara? Även därom kan dagboken — om den nu är tillförlitlig — ge besked. Svenskarna fanns alldeles i närheten:

Svenska trupper på parkett

Samma dag tågade herr Erik Gustafsson (Stenbock) och fältmarskalken herr Erik Henriksson med sex fanor ryttare och 2.000 hakeskyttar i största hemlighet och stillhet fram över oss på bergsträckningen, där de kunde se hela vår förbimarsch, men dolde sig för oss och vågade inte heller i en sådan belägenhet angripa oss.

Dagen därpå, 10 november, hade emellertid den stora svenska styrkan beslutat att angripa samtidigt på tre ställen, berättar dagboken, varigenom ingen avdelning skulle kunna undsätta den andra:

Detta anslag, om än vist uttänkt, sattes likväl föga manligt i verket. Ty de, som befunno sig längst fram, begåvo sig på flykten, sedan de sett att de våra i förtruppen voro beredda på anfall och herr fältöversten ryckte obehindrad med förtruppen genom passet och vidare över Holaveden ut på öppna fältet — — —.

En kapten med 300 man lämnades kvar. Några ryttare sändes ut att rekognoscera, medan huvuddelen av hären fortsatte framryckningen:

Fienden hade emellertid tagit till flykten, varför herr fältöversten gick i kvarter på samma plats inte långt ifrån en hög kyrka och lät den del av hären, som utgjort förtruppen, rycka in i lägret.

Danskarna slog läger vid Ödeshögs kyrka. Bilden är från 1690-talet.

"Hästafällan" berättar också krigshistoria.

Smälänningar och västgötar till anfall

Medan Rantzau lät förtruppen slå läger vid Ödeshögs kyrka — som det måste ha varit — höll det på att gå illa för eftertruppen. Smälänningar och västgötar visste att eftertruppen på grund av att många hade rymt inte var på mer än 300, och gick till anfall. Danskarna måste ta till flykten. Det kom dock förstärkning. Svenskarna måste ge vika och skingrades:

I denna träffning fingo mer än 200 fiender sätta livet till, varibland fänriken över den svenske konungens hovfana blev skjuten, många sårades, vilka senare dog bland klipporna, och icke inräknats bland dem, som stannade på slagfältet. Dessutom blev en ryttmästare vid namn Sven Andersson tagen till fånga jämte några andra. Av de våra föllo icke mer än 6 beridna knektar men väl bortåt 100 landsknektar, av vilka en del blevo ihjältrampade av våra egna ryttares hästar.

Grymheterna vid "Hästafällan"

Det måste ha varit skeletten efter denna strid som den tyske resenären — citerad inledningsvis — hade passerat ett antal år senare. Ortsbefolkningen var emellertid inte överksam under tiden:

Medan denna strid pågick hade ett antal bönder kommit ner från bergen, och eftersom våra skyttar voro skingrade åt olika håll, slogo de hälften av vagnshästarna fördärvade och högg kvickt sönder åtskilliga vagnar, varefter de snabbt flydde undan.

När herr fältöversten i sitt läger fått underrättelse om, att fienden var verksam, begav han sig, fastän det var mörkt och få ryttare tillgängliga, åter tillbaka med några ryttare för att undsätta de sina. Men sina ryttare och knektar mötte han på Holaveden, som redan kastat tillbaka fienden, och drog in med dem i lägret. Kanonerna, hela artilleriet och 446 trossvagnar kommo oskadda till lägret, medan de övriga trossvagnarna, nämligen 436, blivit stående på Holaveden.

Alltså kom med Guds hjälp hela vår här samma dag med artilleri och trossvagnar över västra Holavedsvägen in i Östergötland och Gud allsmäktig har genom denna lilla här öppnat Holaveden och gjort den bekant — något dittills oerhört — och alltså tillintetgjort dess rykte som ett säkert värn, vilket svenskarna förlitat sig på.

Namnet Hästafällan kan vara ett minne från dessa strider. Där blev 800 hästar lemlästade, troligen genom att hälsenorna skars av.

På åsen mellan Sonaby och Narbäck

Ingenjör Bergenblad kommenterar:

Svenskarna hade alltså kringgått danskarna på den övre vägen och tagit sig över den höga östsidan av bergåsen mellan Sonaby och Narbäck och kunnat studera det mer än kilometerlånga danska krigståget av trossvagnar som mödosamt tog sig fram utefter bergets sida förbi Tångaberget och över Narbäcken.

Huruvida danskarna sedan tog sig upp utefter Narbäcken i den numera lätt identifierbara serpentinformade klevan fram till Narbäcks västra gård eller om de fortsatte utefter Vättern fram till Sjöberga (från 1850-talet gästgivaregård) och därifrån upp på den övre vägen vid Holkaberg har ej kunnat bevisas, även om topografin talar för det senare alternativet. Vi vet alltför litet om denna vägs beskaffenhet och då framförallt om den var "vagnväg". Vad vi vet med säkerhet är att man kunde "klövja" på hela denna vägsträcka och därtill ända fram till Stava kvarn innan Stockholmsvägen kom till under 1850-talet. Men därifrån är steget långt till att man vågar påstå, att det dessförinnan var möjligt att här föra fram kanonvagnar.

På tal om vägen till Stava kvarn har lantbrukare Farman Andersson berättat för hr Bergenblad: Hans fader hade talat om att till deras kvarn kom getingarydbönderna med säd för malning och att de måste leda klövjade hästar (d.v.s. sädpåsarna hängde på hästryggen) utefter berget där nu riksvägen går.

Skansberget intill Skäggs håla

Dagboken omnämner också "ett trångt pass vid en vaktstuga, om vilket alla slags olämpligt prat fördes, som vore det omöjligt för oss att komma därigenom, oantastad och helbrägd". Hr Bergenblad identifierar detta pass till Skansberget intill Skäggs håla. P. D. Widegren berättar i sin östgötabeskrivning av 1829 om Skansbacken invid Sunneryd, där folket skulle ha försvarat sig och dödat själva anföraren hos fienden. Passet skall ha blivit försvarat med järnportar.

Samma författare berättar att det vid Holkabergs gästgivaregård finns ett träkors rest, från äldsta tider vårdat och bibehållet. Varför det blivit uppsatt är dock inte känt, men man kan nog gissa på ett samband med striderna under Rantzau.

1,422 gårdar brändes

Ett mått på förödelsen under kriget är att Rantzau — berättar hr Bergenblad — brände 1.422 gårdar i Sverige. Många gårdar i Östergötland räddades tack vare att Rantzau var nöjd med en brandskatt av 8 lod silver för varje gård. O. Vaupell berättar i *Det nordiske syvaarskrig 1567—1570*, utkommen i Danmark 1891:

Många svenska bönder, som velat säkerställa sina gårdar förmåddes att betala brandskatt till danskarna för att slippa få den bränd. När detta uppdagades av svenskarna fördes de skyldiga sedermera till riksprofossen Peder Gadd i det svenska lägret i Norrköping, där inte mindre än 78 bönder blevo hängda för sin förseelse. ”Betalte de ikke Brandskat, blevo de brendte, betaldte de, blevo de haegte”.

Vad gömmer jorden?

Ingenjör Bergenblad framhåller till sist, att jorden säkert gömmer minnen från striderna. Förvånansvärt litet är påträffat. Traditionen vill berätta, att bysmederna inom området tog vara på järnet som råvara i sitt hantverk. Det vore en lockande uppgift att företa provgrävningar på platser intill Narbäck, som av gammalt brukar sättas i samband med Rantzaus tåg genom Holaveden.

Litteratur:

Harry Bergenblad: *Ur Daniel Rantzaus Dagbok. Ett 400-årsminne. Författarens förlag, Huskvarna, 1967.*

Gunnar Rörby och Bertil Ander: *Skänninge — en ockuperad stad. Författarens förlag, Skänninge, 1968.*

Narbäck och Vättern i bakgrunden. Markformationerna kan dölja rester av skans. Bilderna i denna artikel - med undantag av kyrkan - är tagna av Harry Bergenblad.